

Nagy Péter Tibor

REFLEXIÓK EGY KONFERENCIÁHOZ

Zsidókérdés nincs, csak antiszemitizmus van – nem a zsidókkal kapcsolatos intézkedések szükségesek, hanem az antiszemitékkel kapcsolatos intézkedések.

Az utóbbi évek egyik legizgalmasabb kísérlete volt a zsidókérdés és antiszemitizmus témakörben tartott februári konferencia.

A cím, Vajda Mihály ehhez csatlakozó előadása, majd ezt követő interjúja a *Világ* ban azonnal vitára ingerelt. Vajda eleve, mintegy bizonyítás nélkül feltételezi, hogy van (nem itt és most, hanem elméletileg) zsidókérdés, és nem csupán, ahogy elég sokan véljük, antiszemitizmus létezik.

A zsidókérdés létének tagadása kétféle jelenthet: a csukott szem, a homokba dugott fej politikáját – ettől már minden tisztességes gondolkodó távol van. Jelentheti azonban azt is, – ha a „kérdés” fogalmát úgy definiáljuk, hogy valamilyen rendezendő társadalmi jelenség, mellyel kapcsolatban intézkedéseket kell foganatosítani –, hogy a zsidókérdés nem olyan kérdés, mint a lakáskérdés vagy a szerkezetátalakítás kérdése.

Ami intézkedéseket ez ügyben hozni kellett, azt a XIX. században meghozták, azaz a zsidó egyéneket és a zsidó vallást egyaránt emancipálták. A jogfosztottságok eltörléséről rendelkező törvények 1945 óta hatályban vannak. A törvényes garanciák adottak a magyarországi zsidó stratégiák valamennyire, semmiféle újabb intézkedésre sincsen szükség. Zsidókérdés nincs, csak antiszemitizmus van – nem a zsidókkal kapcsolatos intézkedések szükségesek, hanem az antiszemitékkel kapcsolatos intézkedések. (Vajda Mihály véleményével ellentétben: az antiszemitizmus akkor sem magánügy, ha nem követeli a zsidók jogainak csorbítását. A gondolatok hirdetőinek társadalmi fellelősségét csak egy totálisan racionális – sosem létezett – közhangulat esetén lehetne két-ségbevonni.)

Más kérdés, hogy a törvények érvényesülésének – túl a különböző korok társadalmi-politikai antiszemitizmusán – jól körvonalazható adminisztratív, a végrehajtó hatalom szférájába tartozó akadályai voltak és vannak. Ezek az 1938 előtti Magyarországról közismertek, az 1948 utáni időkkkel kapcsolatban azonban talán nem árt utalni ezekre.

A hitgyakorlására, a zsidó egyház egyen jogúságára vonatkozó korlát volt, hogy az elmúlt évtizedekben a vallásosság gyakorlása – különösen Magyarország egyes tájain – a helyi potentátok ellenszenvét és nyomását váltotta ki, attól függetlenül, hogy melyik vallás híveiről van szó. Különösen igaz ez azokra a hívőkre, akiknek vallási szokásai eltérnek a többségi vallástól, és így feltűnőbbek. Az egyházakkal, a hívőkkel való kompromisszumokat előnyben részesítő helyi vezetők szemében is a nagy többségi egyházak tolerálása „érte meg”. Kikell tehát mondanunk, hogy az izraelita felekezet elvi jogegyenlősége ellenére az elmúlt évtizedekben is csorbát szenvedtek tényleges lehetőségei. És erről nem elsősorban megalkuvó papsága, hanem a helyzet egésze tehet.

A törvények elvileg nem tiltották a hívő és nem hívő

zsidók identitási közösségeinek létrehozását sem, csak éppen a társadalmi-politikai légkör nem volt olyan, hogy lehetővé tette volna kulturális stb. egyesületek létrehozását és szabad működtetését. Az informális közösségek működtetése nyom-ban rendőri kérdéssé vált.

A törvények elvileg nem tiltották a zsidóság nemzetközi kapcsolattartását, sőt a cionizmust sem, gyakorlatilag azonban a nemzetközi kapcsolattartás állami monopóliuma idején minden külföldi kapcsolat gyanúsnak minősült, s egészen a legutóbbi időkig az Izrael államhoz fűződő hivatalos magyar viszony is gyanússá tette az oda utazni vagy oda kívándorolni szándékozókat. Még a hetvenes években is folytak cionisták elleni perek, noha a cionizmus mint bűncselekmény egyetlen jogszabályban sem szerepel.

S végső soron az asszimilációs stratégia is adminisztratív nehézségekbe ütközött, hiszen az asszimiláció legfontosabb feltétele, hogy senki soha ne legyen arra késztetve, hogy szüleiéről, múltjáról beszéljen, azzal kapcsolatban semmiféle viszony megfogalmazására ne kényszeríthessék. Az asszimiláció eleve illuzórikus volt egy olyan társadalomban, ahol az emberek származását, kapcsolatait, múltját káderek-pokon és másutt is nyilvántartották...

*

Az antiszemitizmus interpretációit két nagy csoportra oszthatjuk. Van egy pszichológiai jellegű interpretáció, és van egy társadalmi-történeti. Az elsővel a konferencia sem igazán foglalkozott, és magunk sem érezzük magunkat kompetensnek, így azokra nem térünk ki.

A történeti magyarázatoknak ismét két nagy csoportjuk van. Az egyik azt mondja, hogy a zsidóság létéből, történeti szerepéből következik az antiszemitizmus, s eképpen valamiféle örök kategória, a másik szerint a mindenkori társadalmakban újra és újra létrejövő, a konkrét társadalom feszültségeihez köthető jelenség.

Kétségtelen: az antiszemitizmus minden más kisebbség elleni mozgalomtól eltér abban, hogy egyes történeti korokban különböző funkciókat betöltve, különféle okoknál fogva, különféle intenzitással, de igen tartósan létezik.

Ugyanakkor azokkal a történeti interpretációkkal sem érthetünk egyet (melyektől az előadók jórésze nem határolódott el), amelyek valamifajta folytonosságot – szinte történeten kívüli állandóságot tulajdonítanak Tiszaeszlárnak és a numerus claususnak, valamint a Holocaustnak.

Mivel Magyarországon összetorlódtak az egyes társadalmi rendszerek (a feudalizmus, a kapitalizmus, sőt a szocializmusnak nevezett négy évtized is – egy félbemaradt polgárosodás minden következményével), egymásra épül az egyes társadalmi rendszerekre jellemző, eltérő okú antiszemitizmus is (felekezeti, tökeellenes, liberalizmusellenes, szocializmusellenes – meghatározott funkciókat gyűlölő vagy éppen azokat megszerezni ígyekvő antiszemitizmus-típus).

Két dolog keveredik össze – véleményem szerint –

egyes interpretációkban: az antiszemitizmus valódi természete, konkrét társadalmi oka, ami mindig új – és a frazeológiája, amely részben folyamatos, állandó toposzokkal dolgozik. Más kérdés, hogy a frazeológia, az antiszemitizmus eszme, amely a tömegekben, mint tudjuk, sajnos anyagi erővé válik, maga is objektív történelemformáló erővé, a konkrét társadalom konkrét kihívásaival egyenrangú veszélyforrássá válik.

Épp a fenti torlódás következtében nem létezett olyan zsidó stratégia (cionizmus, asszimiláció a rendszer uralkodó köreihez, igazodás a radikális ill. szocialista ellenzékhez, ortodox vallásosság stb.) amely megszüntetné az antiszemitizmus fejében az antiszemitizmust.

A racionalista történelmi magyarázattal szemben a legfontosabb érv: maga a Holocaust. Mérhetetlenül nagy a távolság ugyanis aközött, hogy a zsidó boltostól el kell venni az üzletét, és aközött, hogy akinek egy nagyszülője zsidó volt, azt jelen helyzetétől függetlenül, milliószám krematóriumokban kell elégetni. Erre csak valamiféle misztikus vadság, barbárság, valami örület, történelmen kívüli irracionális motívumok hatása alatt kerülhetett sor, mondja ez az interpretáció.

A történetiség védelme két vonalon kísérelhető meg.

Logikus, hogy a zsidó konkurenciát a német (és magyar) keresztény töke és középosztály érvényesülése útjából el kell távolítani. Logikus, hogy a „nemzetietlen, defetista szellemet” a konzervativizmus, illetve a szélsőjobbodalitás útjából el kell takarítani, s azt a zsidósággal lehet azonosítani. Logikus azonban az is, hogy a vagyonuktól megfosztottakat, mivel azok pusztán jelenlétükkel is emlékeztetik az új tulajdonosokat bűnösségükre, el kell távolítani. Az eltávolítás, a táborokba zárás viszont nem elegendő, hiszen – pontosan a józan ész szabályai szerint – minden tábor kapuja megnyílik egyszer, és a régi tulajdonosok visszatérhetnek... Meg kell tehát ölni őket, mindenképpen, ez a dolgok logikájában van...

A másik magyarázathoz a modern bürokráciáról szóló elemzéseket kell kölcsön vennünk. Arra a keresztény középosztály, a keresztény töke szempontjából racionalis társadalmi célra, hogy a zsidó konkurenciától el lehessen venni a gyárait, boltjait, íróasztalait, létre kellett hozni egy hatalmas gépezetet. Ennek a gépezetnek a klasszikus német filozófián (még ha annak vulgarizációján is) felnőtt polgárság számára kellett óriási munkával egy fajvédő ideológiát és egy mindent átható propagandagépezetet kialakítani, a mindig is széttagolt német tartományokból kellett egy valóban egységes Németországot létrehozni, a bajor kispolgárt és a junker porosz tisztet kellett összekovácsolni, Európa legerősebb gyáripárát kellett ellenőrzése alá vonni, Európa legerősebb baloldalát kellett teljesen szétverni, Európa egyik legnagyobb országát kellett totálisan ellenőrizni és háborúra felkészíteni. Ez a minden korábbinál hatalmasabb állam- és pártgépezet az évek folyamán gyakorlatilag függetlenné vált az őt létrehozó rétegek érdekétől, nem azok racionalitása, hanem saját racionalitása szerint cselekedett. E gépezet önfenntartásához, belső intaktaságához, önlegitimációjához pedig valóban szükségeltetett mind a zsidósággal kapcsolatos végső megoldás, mind az utolsó puszkagolyóig folytatott háború...

*

Visszatérve azonban az 1945 utáni hazai antiszemitizmusra, a kérdéssel foglalkozók által mostanában elemzett jelenségek mellett (a spekulánsok elleni lincshangulat felkeltése) kár volna elhallgatni, hogy a kommunista párt nemcsak taktikai, de stratégiai természetű döntései is hozzájárultak az antiszemitizmus növekedéséhez.

Itt van először is az a kitüntetett viszony, amely a kommunista pártot a Nemzeti Parasztpárthoz fűzte, az egyetlen olyan párthoz, mely néhány hónappal a Holocaust után antiszemitizmus hűrokat pengetett, a városellenességre kapacitált, – gondoljunk csak Veres Péter választási beszédére (*Ki a zsidókkal és a svábokkal*. Új Élet 1945. dec. 5.).

Az adott politikai küzdőtérén tragikus volt, hogy a kommunista párt nyomása a szociáldemokrata pártot arra kényszerítette, hogy saját ún. jobboldalával, amely a magasan kvalifikált (jelentős részben zsidó) szakmunkásokra és szintén jelentős számú zsidó értelmiségre támaszkodott – leszámolt.

A kommunista párt nyomására a Kisgazdapártból is ki kellett válni a liberális polgári demokrácia híveinek, pl. az antiszemitizmus ellen fellépő Pfeiffer igazságügy-miniszternek, s ettől ott is többségbe kerültek a nacionalizmus gondolatától fertőzöttebb, de egy rövidlátó – eredeti értelmében semmiképpen nem bolsevik – politika számára talán szociális összetételükkel fogva kívánatosabb csoportok.

Révai már ekkor így fogalmazza meg az értelmiség-politika alapelveit: *nekünk nem a tisztán maradtokra, hanem az eltévelyedettek széles tömegeire van szükségünk...*

Az antiszemitizmus-magyarázatok egyik ismert megállapítását, miszerint az erőszakszervezetekbe a tapasztalatok szerint nagy számban léptek be zsidók, az alábbi adattal támaszthatjuk alá: 1946-ban 372 zsidó tagja volt a frissen toborzott erőszakszervezetnek, de ez csupán az összlétszám 7-8%-át tette ki, ami kétségtelenül bizonyos „túlreprezentáltság”, de az idevonatkozó közhely kialakításában az antiszemitizmus propaganda szerepe itt is nyilvánvalóan sokkal nagyobb, mint a „zsidóság” objektív hivatásválasztásának szerepe...

A nagytőke-ellenes kommunista propagandát valóban csak látszat-antiszemitizmusnak nevezhetjük, de az már mindenképpen feltűnő, hogy az 1949-es képtelen méreteket öltő államosítások során az 1721 felszámolt kiskereskedelmi cég tulajdonosainak majdnem 88%-a, az államosított bérházak tulajdonosainak 78%-a, az 1948/49-ben hivatása gyakorlásától megfosztott ügyvédeknek pedig 64%-a volt zsidó. Két magyarázat lehetséges. Az egyik: a polgárság felszámolása vezetett mellékesen a zsidóság egzisztenciájának felszámolásához. A másik: a kommunista-dzsentrí apparátus csoport érdeke volt egy alternatív erő felszámolása, amellyel nemcsak az a baj, hogy polgári, hanem – mivel a fasizmus üldözöttje volt – még a fasizmussal való együttműködés vádjá sem húzható rá, a klasszikus munkásmozgalmi harcokban sem az ellenségképet testesítette meg, hiszen egzisztenciáját első sorban nem a termelőeszközök feletti hatalomban és a kizsákmányolásban, hanem a felhalmozott szakértelemében és mozgékonyágban találhatta meg. Úgy vélem, ebben az esetben nem a polgárság gazdasági hatalmának felszámolása vezette a funkcionárius réteget, hanem egy meghatározott identitásforma – amit Közép-Európában történeti okokból a zsidóság hordozott – anyagi és szervezeti alapjainak a felszámolása.

Az 1949 májustól decemberig tartó tisztogatás során az eltávolított pártfunkcionáriusok kétharmada zsidó származású volt. Nyilvánvalóan azokat távolították el, akik a magyar munkásmozgalom törzsét jelentették, hiszen a zsidó szakmunkáselit, újságíró elit már a háború előtt csatlakozott a munkásmozgalomhoz, a zsidóság második nagy beáramlása a kommunista és szociáldemokrata pártba pedig 1945-ben történt, minden személyes visszaemlékezés szerint attól a tudattól haljtva, hogy csupán e pártok állottak szemben a barbár koráramlattal.

A sztálinista apparátus valójában nem csak a nagytőkét nyomja el, hanem a kisburzsoáziát és a kvalifikált mun-

kásosztályt is. Nem csak a polgári gondolatot üldözi, hanem a szocialistát is, pontosan azért, mert valódi, egy réteghez szervesül gondolat, mert autonóm és éppen ezért nem illik bele az új bürokratikus rétegiktatúra viszonyai közé.

A többpártrendszer megszűnésének folyamatában a kommunista és a népi ideológia nagykoalícióját kitüntetett figyelem illeti meg. Ennek a nagykoalíciónak a legfontosabb magyarázata, hogy a sztálinistáknak nem lehetett szövetségük semmiféle olyan politikai-ideológiai erő, mely szövetségeseket találhatott a vasfüggöny túlsó oldalán, azaz sem a szociáldemokrácia, sem a liberalizmus, sem a kereszténydemokrácia, sem a keresztényszocializmus. Maradtak tehát a népiek, akiknek ennek fejében végleg megbocsátották hibáikat és bűneiket, minimális börtönbüntetéssel úszta meg Erdélyi, Féja, Sinka, Kodolányi stb. a legszigorúbb cenzúra idején is publikálhattak.

*

A sztálini antiszemitizmusnak sem Sztálin személyiségében kell keresnünk a magyarázatát – ahogy azt néhány publicista szeretné –, hanem abban a tényben, hogy a zsidóság pontosan azt szimbolizálta az új uralkodó osztály, a szovjet funkcionárius réteg számára, ami számára idegen, gyűlöletes és fenyegető volt: a nyitottságot Európára, a munkásmozgalmi hagyományt, a NEP-világban jól használható polgári szakértelmet, az értelmiséget, az intellektualizmust, a trockizmust. Nekik is konkurenciát jelentett a bolsevik párt saját zsidósága, akárcsak a magyar uralkodó osztályoknak a zsidó középkegyelmegek...

A zsidó orvosok a Szovjetunióban ennek a már korábban is jól érzékelhető antiszemitizmusnak a folytatását jelentették. Az 1948 utáni Magyarországon is meg lehetett teremtetni ennek bázisát: az új és a régi értelmiség szembeállításával, a zsidóság megosztásával.

A dolgoknak ez az egészen éles formája 1956-tal lekerült ugyan a napirendről, a kádári „konszolidáció” azonban nem hozhatott megoldást, hiszen a rendszer nem a szociáldemokrácia értékei és a polgári értékek felé nyitott, hanem az 1958-as határozat ellenére a népi írók egy részét kívánta újra megnyerni, és életszínvonalpolitikai alapon álló nemzeti konszenzusra törekedett.

Igen ellentmondásos kérdés, mennyiben volt 1956-nak antiszemita jellege. Mostanában többen hajlamosak marginálisnak ezt tekinteni. A másik vélet David Irving monográfiája, aki 1956 ebben központi elemét látja. Mindenesetre tény, hogy a nacionalista hangulatról sokaknak juthatott eszébe az antiszemitizmus. Másfelől az is tény, hogy a zsidóság – szemben 1945-tel – nem lelkesedett a november 4-i fordulatért, s az emigránsok között magas volt a zsidók aránya.

Napjainkról szólva néven kell nevezni azt is, hogy bizonyos „eloszlási kérdések” ma is vannak. Kár, hogy ezekkel a konferencia nem érdeméhez mérten foglalkozott. Erre is igaz, amit Szabad György az egyéni származás kapcsán mondott: sem nem szégyen, sem nem érdem, de minden körülmények között figyelembe veendő magyarázat. Csepeli György egyik mintavételéből (nyolcvanas évek közepe) az derül ki, hogy a jellegadóknak tekinthető újságírók apjának 16%-a zsidó, további 20% ateista, a filmeseknél ez 18, illetve 16%, irodalmároknál 20, illetve 6%, magyar-történelem szakos tanároknál 2 illetve 4%, az agrárértelmiségnél 3, illetve 9%, a politikai-gazdasági vezetőkénél 1, illetve 18%.

Az ateizmus adatait azért kell itt felsorolnunk, mert leginkább a „szabadkőművesek”, illetve a munkásmozgalmi vezetők tekinthetők ebből a generációból ateistának, s

ők nagy százalékban zsidó származásúak. (Néhány adat e logikának látszólag ellentmond, de ezekre a későbbiekben visszatérünk.)

Ugyanakkor az is kiderül, hogy a zsidó származásúak között a leggyakoribb a többgenerációs értelmiségi polgári háttér (44%) a magukat ateista apától származtatók körében ez csupán 25%. Ez viszont azt valószínűsíti, hogy az ateista, de zsidó származású polgárság, értelmiség fiai kisebb arányban jutottak pozíciókhoz. Különösen ha megvizsgáljuk, hogy a politikai-gazdasági vezetők apái között feltűnően sok az ateista és alig van zsidó, s ezzel egyidejűleg sok közöttük az első generációs.

A magukat ateista apától származtatók körében jóval nagyobb a párttagok (akkor természetesen MSZMP-tagok) aránya (53%), mint azok körében, akik valamilyen vallási csoportba sorolták apjukat. Ezen belül a legalacsonyabb az az arányszám, mely a zsidó vallási háttérrel néven nevező értelmiségiek jellemzője: 35%.

Az első generációs értelmiségiek között 62% a párttagok aránya, a második generációsok körében 39%, a többgenerációs értelmiségi középosztálybeli háttérrel rendelkezők körében már csak 30%.

Sajnos még néhány fix korrelációs számításra lenne szükség ahhoz, hogy bizonyosan vonhassuk le következtetéseinket: a sokat szereplő, az ország nyilvánossága előtt feltűnő értelmiségiek között sokkal magasabb a zsidók és a feltehetőleg nem vallásos zsidó családokból származók aránya, mint a mindennapi tudat alakításában nagyobb szerepet játszó tanárértelmiségben és helyi értelmiségben, illetve a gazdasági és adminisztratív vezetők között. Napjainkban a konkurens ideológiaformáló csoportok ellentéte jelenik meg a „kisebbségi”, „idegen szellemű” sajtó és televízió elleni támadásokban.

A helyzetet tovább bonyolítja, hogy azok a régi ateista szervezett munkások, akik zsidók voltak, mint magasabbban kvalifikált munkások, inkább a szociáldemokrata munkásmozgalomhoz tartoztak, 1948 után tehát maguk és fiaik kisebb eséllyel számíthattak pozíciókra, mint az alacsonyabbban kvalifikált, nem zsidó, 1945 után beszervezett munkások – akik kommunisták lettek. A gazdasági-politikai vezetők esetében az ateista apa kisebb valószínűséggel jelent zsidót, mint a többi rétegnél. Az agrárértelmiségnél valószínűleg hasonló a helyzet. (Egyébként Borsányi adatai szerint – *Valóság* 1983/9. – a Horthy-korszakban a zsidó vallásúak aránya az aktív baloldal 28,1%-át tette ki. A nyilvántartásba vett baloldali munkások 20%-a zsidó, az összes munkásoknak viszont csupán 11%-a, Budapesten. A munkásosztály körében tehát a zsidóság túlképviseltsége nem egészen kétszeres, ez nagyjából annak tulajdonítható, hogy magasabbban kvalifikált többi generációs szakmunkások nagyobb arányban vannak a zsidók, mint a nem zsidók között. A baloldali értelmiségiek és alkalmazottak között viszont 66,4% a zsidók aránya – míg az ennek megfelelő budapesti rétegben 31%. Ez azt jelenti, hogy a zsidóság baloldali jellegéről szóló korabeli állítás sokkal inkább igaz az értelmiség, mint a munkások körére. E számításokban persze van hibalehetőség, hisz a baloldaliak foglalkozását, vallását Borsányi a rendőrségi kartotékokból állapította meg, az összehasonlító adatokat viszont a statisztikai kiadványok alapján következtethettük ki.)

Az eredeti megosztás tehát, a közszolgálat kontra magánértelmiség, bizonyos értelemben 1945 után is megmaradt, csak hogy míg 1945 előtt a magánvállalati vezetői pozíció magánértelmiségnek számított, ez a redisztributív tervgazdaság viszonyai között hasonlóvá vált, a régi közalkalmazotti pozícióhoz. Magánértelmiségnek a redisztribuciótól kevésbé függő, nagyobb mozgástérrel rendelkező csoportok tekintendők.

Az 1968-as reform megjelenésével ezek után új jelentéstartalmakat kapott az eredeti feszültség. A valószínűleg nagyobb arányban zsidó származású, piacban, hatékonyságban gondolkodó közgazdászműveltség szembekerült az adminisztratív szellemű, zömében gyorstalpaló mérnökképzéssel átesett, első generációs – nem zsidó – vállalatvezetéssel.

Itt tehát az önmagukat hagyományosan szocializmusnak nevező feudális- paternalisztikus- hierarchikus érdekeltsgű társadalmi csoportok ütköztek össze az önmagukat „szocializmus-reformereknek” deklaráló polgári- liberális- piaci szemléletű, teljesítményelvű értelmiségi csoportokkal.

Az adott társadalmi okokból az utóbbiakhoz nagyobb arányban kellett hogy tartozzanak zsidók. S ebben az értelemben szükségszerűen éled újjá a dogmatizmus és a népi antiszemitizmus egykori társadalmi szövetsége, a hatalom- gyakorló csoportok, valamint a nem piacérdekelt (hanem állami nagyberuházásérdekelt) műszaki értelmiség, és a piaci típusú ideológiaáramlástól tartó tanárértelmiség nagykoalíciója formájában.

*

A Glemp-beszéd, illetve a zsidóság arányának magyarországi csökkenése azt a kérdést is felveti, hogyan lehetséges antiszemitizmus zsidóság nélkül? Itt a hamis körben önmagát erősítő attitűddel van dolgunk. Az effajta gondolkodás szerkezeti sémája a következő: „Ha az országban az európai értékek, a teljesítményérdekeltsg stb. erősödnek, nekem távoznom kell a pozícióból.” Tehát „a versenytársakat ki kell valahogy szorítani.” Tehát: „olyan ideológia kell, mely ezzel valami mást állít szembe: ha nem bírom is az európai versenyt – nekem vannak speciális nemzeti értékeim.” Tehát: „ők nemzetietlenek, én nemzeti vagyok.” Tehát: „ők zsidók, én pedig nem.” Tehát: „a zsidók ellenségeim.” Tehát: „aki ellenségem, az zsidó.” Ma a zsidóság az antiszemiták szemében két dolgot szimbolizál: a marxizmust és a liberalizmust. Vajda Mihály úgy gondolja: vigyázni kell, hogy az emberek fejében e két dolog ne kötődjön össze. Én úgy gondolom, ezek mindenképpen összekötődnek. Az alternatíva csak az, hogy mit és hogyan vállalunk fel. Ha felvállaljuk, hogy a szocializmus és a liberalizmus Európa e pontján ma is és a közeljövőben is szövetségesek, nem kell szégyellni, hogy a liberális mozgalmak vezetői honnan érkeztek. Nem kell szégyellni, hogy valamikor a marxizmusban keresték azt, amit végül a liberalizmus adott meg nekik: a modernizáció alternatíváját. Ha igenis felvállaljuk, hogy a liberalizmus és a szocializmus, a modern Magyarország milyen mértékig fonódott össze a magyar zsidósággal, ebből az következik, hogy nem pusztán világnézeti alapon kell elutasítanunk az antiszemitizmusnak még a csíráját is, hanem jól felfogott érdekeinkből is. Patetikusan fogalmazva: a kérlelhetetlen nacionalizmus-ellenességgel talán elveszítjük a ma még félrevezetett és alacsony politikai kultúrájú többség bizalmát, de esélyt teremtünk egy modern Magyarország vezetésére alkalmas leendő többség megteremtéséhez.

Az antiszemitizmus ellentmondásaiból ugyanis szellemi kiút gyakorlatilag nincsen. Éppúgy nincsen, mint ahogy szellemi kiút a fasizmusból sem volt. Társadalmi kiút van: ha az egész társadalomban uralkodóvá válnak az európaiság értékei, a liberalizmus és szocialitás, valamint a tolerancia értékei – akkor majd az antiszemitizmus is visszaszorul majd. És fordítva is: mindenki, aki az antiszemitizmus ellen küzd, az Magyarország európaiságáért, az egyetemes szabadságtechnikákért, a tolerancia megvalósításáért küzd. Kérdezhetjük persze: elegendő-e ezt deklarálni? Nyilván: nem. A történelem nem az élet tanítómestere, és a szavaktól sem om-

lanak le a falak. De a történelmi tudat hiánya, illetve torzsága személyiséget és társadalmat torzít, s az igaz szó hiánya még a lehetőséget is elveszi az igaz szándékok érvényesülése előtt. Mást nem tehetünk, mint újra és újra kimondhatjuk: ez vagy az az állítás hamis, a világ valójában így és így működik.

Sokan fogalmaztak úgy: a meglévő antiszemitizmus bukott a felszínre csupán a sajtószabadsággal. A helyzet ennél bonyolultabb. Egyrészt már évek óta jelen van a magyar közéletben ez a fajta antiszemita nacionalizmus. Néhány éve egy hungarológiai tanácskozáson, a hivatalos magyar küldöttség egy akadémikus tagja engedte meg magának (halottakról vagy jót, vagy semmit), hogy Lukáccsal kapcsolatban a bolygó zsidó mítoszát idézze fel, a tömegével megjelenő második világháborús emlékiratanyag annyi zsidómentésről tanúskodott – még a Holocaustot a maga teljességében bemutató Braham-monográfia megjelenése előtt –, hogy a naivabbak csak ámuldozhattak, a Holocaustot hogyan pusztíthatott el mégis százazreket. A nacionalizmus újjáéledésével szembeszálló Spiró György ellen (nevezetes Mozgó Világ-beli verse nyomán) valószínűs hecckampány indult, a megalakuló Veres Péter, Németh László, Szabó Dezső társaság, a Forrás kör, s egy csomó – főleg vidéki – irodalmi folyóirat tevékenysége számos antiszemita tevékenységet is folytató gondolkodó teljes rehabilitására törekedett. A Püski-vita – még jóval október 23-a előtt – megmutatta, hogy a Magyar Demokrata Fórum nem határolja el magát a Bary József emlékiratokat és más antiszemita műveket a vészkorszakban kiadó és akkori tevékenységét ma is védelmező könyvkiadótól. Figyelemreméltó, hogy a vitában nem foglalt állást az akkori kulturális kormányzat, a még állampárt MSZMP, valamint a demokratikus ellenzéki szervezetek sem.

Az ellenirányú mozgás is ellentmondásos. A zsidósággal kapcsolatban felmerülő ötletek (a nemzetiségi státusz megadása) feltételezhető tisztességes szándékuk ellenére inkább riadalmat keltettek...

Arra is rá kellene mutatni, hogy a nacionalista demagógiával egykor hatékonyan szembeszálló demokratikus ellenzék és az európai beállítottságú MSZP-csoportok egyaránt mintha csökkentenék ezirányú aktivitásukat, tekintettel egyes tárgyalópartnereik érzékenységére...

Pedig a nacionalizmusellenesség és antiszemitizmus elleni küzdelem elválaszthatatlan. Szellemi csapdában vergődik az, aki azt hiszi, hogy lehet egy mozgalom úgy nacionalista, vagy akár csak nacionalista értékeket is felvállaló, hogy közben tolerálja az antiszemitizmust, kirekesztve magát ezzel Európából.

A magyarországi baloldali gondolatnak végre le kellene számolnia azzal az illúzióval, hogy patikamérlegen latolgathatja a helyes és a helytelen nemzeti tudat arányát. Úgy véljük, a helyes nemzeti tudat fogalma egyszerűen értelmetlen, csak társadalmi, egyéni és közösségi tudat lehetséges, s ennek részeként lehet szó azokról a tudattartalmakról, melyek egy kulturális-történelmi (esetleg: földrajzi-etnikai), azaz nemzeti közösséghez kötnek minket...

A magyar szocialistáknak, szociáldemokratáknak, szociálliberálisoknak, szabaddemokratáknak és minden nem csupán nevében demokrata erőnek hamarosan szembe kell néznie a kérdéssel: milyen erővonalak mentén szerveződhet meg az a koalíció, amelynek van esélye arra, hogy Magyarországot Európa felé vezesse. Ahhoz, hogy továbblépjünk, az antiszemitizmus, a nacionalizmus sztálini és hitleri, „nemesi” és „népi” formáinak egyidejű elutasítása az egyik meghatározó előfeltétele.